

Людський потенціал повоєнної відбудови: Історичні детермінанти і перспективи

Вікторія Небрат

Людський потенціал повоєнної відбудови. Економічні перспективи відновлення України значною мірою детерміновані наявністю та спроможністю людського потенціалу, у тому числі – інтелектуального, інноваційного, наукового. Потужними деструктивними чинниками тут виступають міграція та вимушене переміщення українських громадян внаслідок війни, комерціалізація освіти та архаїчність наукової інфраструктури України.

Наука й освіта. Попередні роки державної незалежності вже сформували низку факторів ризику для розвитку наукового потенціалу України, зокрема:

- незацікавленість держави і великого бізнесу у збереженні та розвитку національної освіти та науки, що призвело до їх істотного відставання від світового рівня;
- відсутність стратегічного планування розвитку науки, збереження та відтворення рудиментарної організаційної структури наукових досліджень;
- погіршення кваліфікаційно-вікової структури науково-педагогічних кадрів, відтік вчених за кордон та в інші види діяльності; втрата наступності та спадкоємності в розвитку науки через міжпоколіннєві розриви у підготовці наукової молоді та формуванні наукових шкіл;
- низький рівень фінансування науки та освіти і, разом з тим, незадовільна якість державного управління науково-освітньою діяльністю;
- відсутність матеріальних і соціальних стимулів до заняття науковою та викладацькою діяльністю, стрімке падіння суспільної престижності науки;
- низький рівень міжнародної академічної інтеграції, що з початком повномасштабного вторгнення швидко компенсувався дослідницькими програмами залучення українських науковців з перспективою виїзду за кордон / або працевлаштування для тих, хто вже виїхав;
- інституційна слабкість закріплення та захисту прав інтелектуальної власності та розпорядження результатами наукової діяльності;
- самодискредитація академічної науки та руйнівне зниження стандартів наукових досліджень і рівня публікацій;
- неефективність практичного впровадження наукових результатів, що нерідко має формальний, а то й фіктивний характер.

В умовах війни виникла і зростає реальна загроза втрати інтелектуального потенціалу країни внаслідок вимушеної міграції, переселення в межах країни, припинення частини досліджень, декваліфікації науковців тощо. Разом з тим, перед українською наукою постають завдання розроблення стратегії повоєнної відбудови економіки та соціогуманітарного простору, визначення майбутньої моделі національної економіки та обґрунтування напрямків, шляхів і механізмів здійснення структурних реформ¹ задля трансформації існуючої системи в напрямі побудови солідарної економіки на засадах економічної демократії та сталого розвитку. Важливим напрямом наукової діяльності є подолання радянської спадщини в сфері історичної пам'яті, її очищення від міфів та стереотипів, спрямованих на розмивання самосвідомості та єдності української політичної нації. Беручи до уваги, що Україна змушена буде і надалі перебувати під перманентною воєнною загрозою з боку російської федерації чи можливих її наступників, імперативного

¹ Див.: Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України: наукова доповідь / НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". Київ, 2022. 305 с. : табл., рис. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcsja-povojennoji-conomiky.pdf>

характеру набуває розвиток наукового потенціалу для виробництва високотехнологічної зброї та забезпечення захисту територіальної цілісності та державної незалежності України.

Внаслідок російської агресії – повномасштабного вторгнення та масованих ракетних обстрілів – наукова інфраструктура зазнала суттєвих втрат, дослідницькі університети не можуть повноцінно продовжувати наукові проекти, а підготовка фахівців у вищих закладах освіти відбувається в гібридному форматі дистанційного навчання, що знижує його рівень.

Система бюджетного фінансування освіти, вочевидь, потребує перегляду пріоритетів з огляду на потреби національної безпеки та відбудови. Розвиток освіти має орієнтуватися на запити ринку праці. Деформації, спричинені спробами вишів іти за бажанням вступників (стати юристами, менеджерами і банкірами) вже призвели до того, що вища освіта стала фікцією, бо більшість випускників не працює відповідно до фаху, засвідченого дипломом. Очевидно т. зв. «ринку освітніх послуг» в умовах війни і відбудови має бути детермінований реальним попитом на фахівців для цієї відбудови. Історичний досвід успішних країн (наприклад, Південної Кореї, Ізраїлю, які до того ж перебувають під постійною воєнною загрозою) вказує, що державна підтримка потрібна для переміщення центру освіти «ближче до виробництва»² – тобто в тісній ув'язці із запитами ринку праці та потребами підприємницького сектора в інженерах, технологах, IT-фахівцях тощо.

Розвиток громадянського суспільства. Як слушно вказано в аналітичній доповіді «З чим світ входить у 2023 р. Економічні перспективи відновлення України», для відбудови і перезавантаження держави потрібен вищий рівень соціальної консолідації, інституційної довіри та громадянської відповідальності, ніж для збройної перемоги. Це обумовлено тим, що для економічної відбудови та інституційної трансформації суспільства і держави не окремі спеціально навчені люди (ЗСУ) мають забезпечити результат, а ВСІ без винятку. Тому що у війні перемогти потрібно ворога, а у будівництві кращого варіанту власної держави – самих себе.

Важливою передумовою, що визначає перспективи відновлення України, є участь громадянського суспільства у виробленні та реалізації програм відбудови. В Україні вже сформовано потужну мережу недержавних організацій, діяльність яких орієнтована на розвиток і зміцнення європейської ідентичності, демократичного врядування, ринкової економіки з рівними правилами гри та мінімальним втручанням держави (серед таких – Центр громадянських свобод, Євромайдан SOS, ГО «Відкрите суспільство України», Центр спільних дій, Лабораторія законодавчих ініціатив, Фундація соціальних інновацій «3 країни в Україну» та десятки інших. У прагненні консолідувати зусилля щодо вироблення візії та стратегії відбудови й модернізації, реформування країни та контролю за діями влади створено кілька суспільних платформ (зокрема, «Нова країна»), які до того ж взаємодіють між собою. Свідченням цього є Маніфест громадянського суспільства 2022 (Луганська декларація), в якому, зокрема, зазначено: «Наша сучасна історія переконливо демонструє, що у критичні моменти наші партнерства й наші державні інституції мають бути посилені включеністю громадянського суспільства, мережових ініціатив, волонтерських груп, приватної ініціативи, чий внесок робить реформи сталими й запобігатиме відкочуванню назад»³.

Волонтерський рух, самоорганізація на рівні місцевих громад формують новий каркас суспільства, який значною мірою не лише доповнює, а й «підмінює» державні структури. Це потрібно усвідомлювати і враховувати. Ключовим питанням постає спроможність держави

² Докл. див.: Небрат В.В. Політика повоєнного відновлення економіки: досвід Республіки Корея. *Економіка і прогнозування*. 2022. №4. С.56-57. Режим доступу: <https://doi.org/10.15407/eip2022.04.043>

³ <https://manifesto.org.ua/>

забезпечити синергію зусиль влади, бізнесу і громадянського суспільства, спрямувати соціальну енергію та громадянську активність, щоб людський потенціал України не був втрачений і не став чинником національного саморуйнування. Як засвідчує економічна історія, віра у власні сили, прагнення побудувати успішну країну та забезпечити щасливе майбутнє своїм нащадкам на землі предків – дуже потужний чинник повоєнного відновлення та модернізації, що творить «економічні дива».